

De bibliotheek als onderdeel van de democratische infrastructuur

Tijdens het Kennisfestival Democratie en Burgerschap op 24 september nam Willeke Slingerland, lector Sociale Cohesie en de Democratische Rechtsstaat aan Hogeschool Utrecht, de zaal mee in een vraag die voor bibliotheken steeds concreter wordt. Welke rol speel je in een samenleving waarin verschillen scherper worden, mensen elkaar minder vanzelfsprekend ontmoeten en ook de democratische rechtsstaat niet meer voor iedereen vanzelfsprekend is.

Slingerland begon haar verhaal met een ontmoeting die haar is bijgebleven. Na een lezing kreeg ze te horen dat de wetenschap niet te vertrouwen zou zijn en niet onafhankelijk was. Haar eerste reactie was ongemak. Toch besloot ze het gesprek aan te gaan. Niet om de ander te overtuigen, maar om te begrijpen welk verhaal erachter zat. Wat bleek, er was ook veel wat ze deelden. Zorgen over de samenleving, vragen over macht en onafhankelijkheid, behoefte aan houvast. Sindsdien probeert ze kritisch geluid, ook als het persoonlijk voelt, vaker te zien als een uitnodiging tot gesprek.

Dat voorbeeld zette meteen de toon voor haar keynote: democratie vraagt niet om het wegwerken van verschil. Juist het vermogen om verschil te verdragen, ernaar te luisteren en er zorgvuldig mee om te gaan, bepaalt hoe stevig een democratische samenleving is.

Democratie is meer dan de meerderheid

Een belangrijk punt in het verhaal van Slingerland was dat democratie te vaak wordt teruggebracht tot verkiezingen en de meerderheid van de stemmen. Daarmee verdwijnt uit beeld wat een democratische rechtsstaat nog meer nodig heeft. Bescherming van minderheden, onafhankelijke rechtspraak, toegang tot betrouwbare informatie, vrije media, wetenschap en instituties die tegenmacht organiseren.

Juist die tegenmacht komt onder druk te staan wanneer democratie wordt opgevat als het recht van de meerderheid om zonder begrenzing te beslissen. Slingerland wees erop dat in autoritaire ontwikkelingen vaak juist onafhankelijke instituties, wetenschap, media en informatievoorziening vroeg onder druk komen te staan. Een samenleving die niet goed geïnformeerd is, is makkelijker te sturen.

Daarmee raakt haar verhaal direct aan bibliotheken. Want toegang tot informatie, verschillende perspectieven en publieke plekken waar mensen zelf tot een oordeel kunnen komen, zijn geen bijzaken. Ze horen bij de infrastructuur die een democratische rechtsstaat nodig heeft.

Van netwerken naar bubbels

Veel van het onderzoek van Slingerland draait om sociale cohesie en netwerken. Mensen hebben anderen nodig. Netwerken geven toegang tot informatie, steun, vertrouwen en contacten. Ze zorgen ervoor dat mensen zich gezien en gehoord voelen.

Maar daar zit ook een keerzijde aan. Onze netwerken zijn steeds vaker samengesteld uit mensen die op ons lijken, dezelfde ervaringen hebben en vergelijkbare informatie krijgen. We hebben

veel verbinding binnen onze eigen kring, maar veel minder vanzelfsprekend contact met mensen die anders leven, denken of stemmen.

Online wordt dat nog sterker. Sociale media maken het makkelijk om gemeenschappen te vinden waarin je herkenning ervaart, maar algoritmes zorgen er tegelijkertijd voor dat je steeds opnieuw informatie krijgt die aansluit bij wat je al denkt en ziet. Daar komt bewuste desinformatie bovenop. Volgens Slingerland maakt dat digitale autonomie en mediawijsheid steeds belangrijker. Niet alleen weten hoe je informatie vindt, maar ook begrijpen waarom je bepaalde informatie te zien krijgt en welke mechanismen daarachter zitten.

Waarom juist de bibliotheek

In die samenleving heeft de bibliotheek volgens Slingerland een bijzondere positie.

Bibliotheken zijn publieke plekken waar mensen elkaar nog kunnen tegenkomen zonder dat ze eerst tot dezelfde groep hoeven te behoren. Mensen komen er om te lezen, te leren, deel te nemen aan een activiteit, de krant te lezen, te werken of gewoon aanwezig te zijn. Jongeren hangen er rond, kinderen rennen er doorheen, anderen komen voor een gesprek of bijeenkomst. Juist dat maakt de bibliotheek anders dan veel andere plekken.

Slingerland koppelde dit aan het werk van politiek filosoof Bonnie Honig, die spreekt over publieke dingen. Publieke plekken en instituties helpen mensen om verbonden te blijven, juist in een samenleving waarin traditionele verbanden losser zijn geworden. Vanuit dat perspectief kun je bibliotheken zien als onderdeel van de democratische infrastructuur.

In onderzoek worden bibliotheken zelfs omschreven als de kanaries van de democratie. Op deze plekken wordt vroeg zichtbaar waar maatschappelijke spanning ontstaat. Medewerkers merken wanneer boosheid toeneemt, wanneer er druk ontstaat op programma's of collecties, wanneer onderwerpen gevoelig worden en wanneer bepaalde stemmen juist moeilijker gehoord worden.

Open zijn betekent niet grenzeloos zijn

Dat brengt bibliotheken ook in een lastige positie. Een bibliotheek wil ruimte bieden aan verschillende geluiden. Maar wat doe je wanneer vrijheid wordt gebruikt om diezelfde democratische vrijheid onder druk te zetten.

Slingerland verbond dit aan de tolerantieparadox van Karl Popper: een tolerante samenleving kan niet onbepaald tolerant zijn tegenover krachten die die samenleving zelf willen afbreken. Voor bibliotheken vertaalt die vraag zich heel praktisch. Welke boeken neem je op. Wie geef je een podium. Wanneer is iets een legitiem tegengeluid. Wanneer komt de democratische rechtsstaat zelf in het geding. En hoe zorg je ervoor dat zulke afwegingen niet alleen afhangen van degene die toevallig op dat moment de beslissing moet nemen.

Zes opdrachten voor bibliotheken

Aan het einde van haar keynote maakte Slingerland haar verhaal heel concreet. Ze gaf geen simpele oplossing, maar wel een aantal dingen waar bibliotheken volgens haar mee aan de slag kunnen.

1. Kijk kritisch naar je eigen netwerken.

Welke perspectieven zijn in jouw netwerk en binnen jouw bibliotheek goed vertegenwoordigd. Wie zit er vaak aan tafel. Welke belangen hoor je gemakkelijk. En welke stemmen ontbreken juist. Goede afwegingen kun je pas maken als je zicht hebt op wat je wel en niet hoort.

2. Investeer in digitale geletterdheid.

Slingerland gebruikte hiervoor het beeld van zwemdiploma's en een duikbrevet. Iedereen heeft een basisniveau nodig om zich veilig in de digitale informatiesamenleving te bewegen. Een kleinere groep moet veel dieper begrijpen hoe algoritmes, AI, sociale media en informatiebeïnvloeding werken. Kritisch kunnen onderzoeken waar informatie vandaan komt wordt volgens haar steeds meer een democratische basisvaardigheid.

3. Oefen democratie ook in je eigen organisatie.

Democratie gaat niet alleen over wat je voor bezoekers organiseert. Ook intern maak je iedere dag democratische keuzes. Hoe ga je om met medezeggenschap. Krijgt kritiek ruimte. Worden medewerkers betrokken bij besluiten. Mag iemand vertragen door een lastige vraag te stellen. Democratisch handelen begint volgens Slingerland ook gewoon op de werkvloer.

4. Leer opnieuw discussiëren.

Niet om de ander te overtuigen of te verslaan, maar om beter te begrijpen waar verschil vandaan komt. Goed luisteren, doorvragen en proberen te begrijpen wat er achter een standpunt zit, zijn vaardigheden die geoefend moeten worden. Dat geldt voor bezoekers, maar net zo goed voor professionals zelf.

5. Realiseer je dat kleine keuzes ertoe doen.

Democratische erosie begint meestal niet met één grote beslissing. Het zijn kleine keuzes die zich opstapelen. Een programma dat wordt aangepast omdat het gevoelig ligt. Een stem die geen plek krijgt. Een kritische medewerker die uiteindelijk toch niet echt wordt gehoord.

Iedere keuze in programmering, collectie, ontmoeting en gesprek heeft effect. Niet omdat een bibliotheek moet voorschrijven wat mensen denken, maar omdat zij wel mede vormgeeft aan de publieke ruimte waarin mensen informatie vinden, elkaar ontmoeten en deelnemen aan de samenleving.

6. Maak professionele afwegingen zichtbaar.

Vrijheid en pluriformiteit vragen niet om besluiteloosheid. Slingerland pleitte juist voor bewuste en uitlegbare keuzes.

Vraag jezelf af welke functie een boek of programma binnen het totale aanbod heeft. Kijk welke perspectieven verdwijnen wanneer je iets niet opneemt. Maak onderscheid tussen een

inhoudelijke beoordeling en externe druk. Beoordeel of een activiteit past binnen de spelregels van de democratische rechtsstaat. Ga bij druk niet alleen in gesprek met degene die die druk uitoefent. En leg keuzes en afwegingen vast in beleid, zodat medewerkers bij een volgende vergelijkbare situatie niet opnieuw vanaf nul hoeven te beginnen. Slingerland noemt dat het opbouwen van moresprudentie.

Democratie mag schuren

Misschien zat de kern van haar verhaal uiteindelijk in de laatste minuten van de keynote. Democratie is geen harmonieproject.

Het doel is niet dat iedereen het met elkaar eens wordt. Verschillen, spanning en ongemak horen erbij. De opgave is om een samenleving te organiseren waarin we met die verschillen kunnen omgaan zonder elkaar kwijt te raken.

Dat vraagt dat we blijven praten wanneer het gesprek moeilijk wordt. Dat we blijven luisteren wanneer we liever afhaken. En dat we blijven handelen wanneer cynisme aantrekkelijker voelt. Democratie ontstaat niet doordat het nooit schuurt, maar juist in de manier waarop we met dat schuren omgaan.

Voor bibliotheken maakt dat de opdracht misschien niet eenvoudiger, maar wel scherper. Hun rol zit niet alleen in het beschikbaar stellen van informatie of het organiseren van activiteiten. Ze bieden ook een publieke ruimte waarin mensen verschillende perspectieven kunnen tegenkomen, oefenen met verschil en onderdeel kunnen blijven van de samenleving. Juist daarom doen de keuzes die bibliotheken iedere dag maken ertoe.